

Ruimte voor de Rivier en beleving

W A T E R T E K E N S

WATERBEHEER: VEILIG EN OP MAAT

Ministerie van Verkeer en Waterstaat

Ruimte voor de Rivier en beleving

Rapport opgesteld door:

Maarten Jacobs en Guido Kuijer
Alterra

Informatie over dit rapport bij: Alterra, Maarten Jacobs (maarten.jacobs@wur.nl)

Informatie over **W A T E R T E K E N S** via www.WaterTekens.nl of via
Arjen.Buijs@wur.nl

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 De beleefde rivier	5
1.1 Ruimte voor de Rivier – beleid	5
1.2 Ruimte voor de Rivier, beleving en planvorming	5
1.3 Globale onderzoeksvragen	6
1.4 Opbouw verslag	7
Hoofdstuk 2 Belevingsonderzoek en kennis over waterbeleving	8
2.1 Inleiding: een waaier van benaderingen	8
2.2 Evolutionaire factoren	8
2.3 Culturele factoren	10
2.4 Persoonlijke factoren	11
2.5 Ruimte voor de Rivier en beleving	12
Hoofdstuk 3 Theory of Planned Behaviour als kader	13
3.1 Inleiding	13
3.2 Theory of Planned Behavior	14
3.3 De constitutie van attitudes	17
3.4 Het meten van attitudes	17
Hoofdstuk 4 Overtuigingen met betrekking tot Ruimte voor Rivieren	19
4.1 Inleiding	19
4.2 Opzet elicitation study	19
4.3 Uitkomsten elicitation study	21
4.4 Conclusies	23
Hoofdstuk 5 Participatieve planning en communicatie	24
5.1 Inleiding: wat is participatieve planning?	24
5.2 Participatieve planvorming	24
5.3 De moeilijkheden van participatieve planning	26
Hoofdstuk 6 Conclusie	29
Literatuur	31
Bijlage 1: uitkomsten elicitation-study onder studenten	32
Bijlage 2: uitkomsten elicitation-study onder controle-groep	34

Hoofdstuk 1 De beleefde rivier

1.1 Ruimte voor de Rivier - beleid

Op 22 december 2005 heeft het kabinet de Planologische Kernbeslissing ‘Ruimte voor de Rivier’ aangenomen. Hierin staan de voornemens voor het voorkomen van overstromingen en het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit in het rivierengebied. Tot 2015 zal het kabinet daarin 2 miljard euro investeren. De Planologische Kernbeslissing is inmiddels geaccordeerd door de Tweede Kamer.

Het Ruimte voor de Rivier beleid betekent een omslag in het beheer van de grote rivieren in Nederland. Tot voor kort was dijkverhoging de strategie om Nederland te beschermen tegen hoog rivierwater. Rekening houdend met de huidige gevolgen van klimaatverandering (bijvoorbeeld kortere en heftiger regenbuien) en versnelde afwatering binnen stroomgebieden (bijvoorbeeld ten gevolge van ontbossing van berghellingen), en anticiperend op toekomstige gevolgen, beoordelen onderzoekers en beleidsmakers dat deze strategie niet meer de beste is. Ten eerste is het de vraag of dijkverhoging nog zal werken in de toekomst. Ten tweede zullen de gevolgen van een eventuele dijkdoorbraak ernstiger zijn in het geval van dijkverhoging. Het waterpeil in de rivier stijgt dan mee, en dus zal er steeds meer water overstromen als het mis gaat. De aanleidingen voor het Ruimte voor de Rivier beleid zijn het hoge water van 1993 en vooral 1995, toen mensen in kwetsbare gebieden werden geëvacueerd omdat te risico's te groot werden bevonden.

In het Ruimte voor de Rivier beleid zijn twee hoofddoelen geformuleerd. Ten eerste het bieden van veiligheid tegen overstroming bij hoge pieken in de waterstand. Ten tweede de verbetering van omgevingswaarden, zoals landschap, natuur en cultuurhistorie. De mogelijke maatregelen die in overweging worden genomen voor het bieden van veiligheid zijn de volgende:

- vergraving
- nevengeulen
- dijkverlegging
- hoogwatergeul in binnendijks gebied
- retentie
- verwijdering obstakels
- verlaging kribben
- verdieping zomerbed
- dijkverhoging

(zie <http://www.nederlandleeftmetwater.nl/> en <http://www.ruimtevoorderivier.nl/>)

1.2 Ruimte voor de Rivier, beleving en planvorming

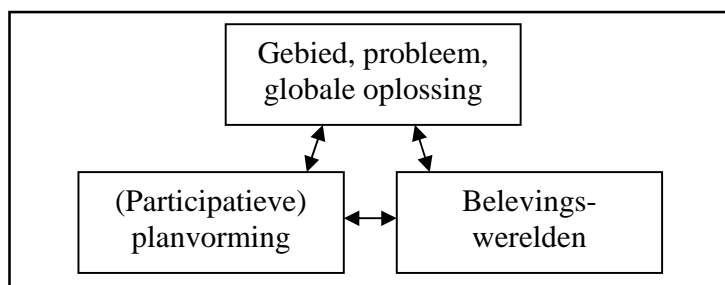
Als gevolg van het Ruimte voor de Rivier beleid worden nu en in de toekomst planprocessen begonnen voor specifieke gebieden aan rivieren. In deze planprocessen

wordt bepaald welke inrichtingsmaatregelen voor deze gebieden kunnen worden genomen. Deze concrete plannen leiden tot concrete veranderingen in deze gebieden. En daarmee zijn de planprocessen relevant voor betrokkenen. Immers, een ingreep in het fysieke landschap is tevens een ingreep in het beleefde landschap van de betrokkenen. Zo staat in het rapport Over Stroom (NRLO 2000): ‘Water wordt – zeker in het nieuwe paradigma – een belangrijk onderdeel van de belevingswereld van mensen. Steeds meer mensen zullen water gebruiken voor steeds meer uiteenlopende maatschappelijke activiteiten. Bij ruimtelijke planontwikkeling en waterbeheer moet daarom meer rekening worden gehouden met de culturele en emotionele betekenis van water voor diverse groepen gebruikers. De kennis van deze aspecten en de wijze waarop deze kunnen worden benut bij planvorming schiet ernstig tekort’.

Het bovenstaande citaat drukt de problematiek waarop we ons in dit onderzoek richten treffend uit. Het gaat ons om de belevingswerelden van betrokkenen bij de concretisering van Ruimte voor de Rivier beleid en hoe met deze belevingswerelden kan worden omgegaan in planprocessen. Om verschillende redenen kan het van belang zijn om rekening te houden met de belevingswerelden van betrokkenen. Ten eerste vanuit het oogpunt van rechtvaardigheid: het is onjuist om geen rekening te houden met mensen die wel te maken krijgen met beleid dat (soms drastische) gevolgen heeft voor deze mensen. Ten tweede vanuit het oogpunt van efficiëntie: als een planproces resulteert in een plan waarin betrokkenen zich kunnen vinden zal de kans op weerstand tegen uitvoering van het plan waarschijnlijk minder zijn. Ten derde vanuit het oogpunt van haalbaarheid: vaak zal medewerking van verschillende betrokkenen (zoals grondeigenaren) vereist zijn om plannen te kunnen uitvoeren.

1.3 Globale onderzoeksvragen

De onderstaande afbeelding geeft de onderzoeksproblematiek schematisch weer. We hebben te maken met een gebied, een bepaalde problematiek, en een globale oplossingsrichting: namelijk het riviereengebied, hogere piekafvoeren, en de maatregelen om ruimte voor rivieren te scheppen. Het gebied, het probleem en de globale oplossing worden beleefd door betrokkenen. In een planvormingsproces wordt vanuit het Ruimte voor de Rivier beleid gezocht naar concrete inrichtingsmaatregelen, waarbij men probeert de belevingswerelden van betrokkenen erbij te betrekken.

Figuur 1 Ruimte voor de Rivier, beleving en planvorming

Het rivierengebied, het probleem en de globale oplossingsrichting zijn gegeven, en vormen geen onderwerpen van dit onderzoek. Wij richten ons op de andere twee variabelen in het schema. De volgende twee vragen liggen ten grondslag aan dit onderzoek:

- 1 hoe deze belevingswerelden te leren kennen?
- 2 hoe om te gaan met deze belevingswerelden in planvorming?

Deze vragen zijn nog te globaal om te leiden tot concrete onderzoeksactiviteiten. We zullen ze daarom verder inperken door nadere randvoorwaarden te stellen in het vervolg van dit verslag.

1.4 Opbouw verslag

In het volgende hoofdstuk volgt een literatuurstudie over landschapsbelevingsonderzoek, waarbij wordt stilgestaan bij verschillende benaderingen in belevingsonderzoek (hoe kan het onderzocht worden?) en bij de kennis over beleving van water die dit onderzoek heeft opgeleverd (wat weten we over beleving van water?). Hieraan worden conclusies verbonden voor het vervolg van het belevingsonderzoek. De Theory of Planned Behavior lijkt een zeer zinvol theoretisch kader te geven voor het onderhavige onderzoek. In hoofdstuk 3 zal deze theorie worden toegelicht, en zal worden uitgelegd op welke wijze men empirisch onderzoek in de geest van deze theorie kan verrichten. In hoofdstuk 4 zullen de opzet en de uitkomsten van een empirisch belevingsonderzoek met betrekking tot Ruimte voor Rivieren beleid worden beschreven. In hoofdstuk 5 reflecteren we op participatieve planvorming. In hoofdstuk 6 worden de belangrijkste conclusies van deze studie samengevat.

Hoofdstuk 2 Belevingsonderzoek en kennis over waterbeleving

2.1 Inleiding: een waaier van benaderingen

In dit hoofdstuk volgt een kort overzicht van verschillende benaderingen om landschapsbeleving te onderzoeken. Daarbij staan we stil bij de vraag wat voor soort informatie deze benaderingen op kunnen leveren, en of deze informatie nuttig kan zijn bij Ruimte voor Rivieren projecten. Daarna volgt een overzicht van de inhoudelijke kennis over de beleving van water.

Het onderzoek naar landschapsbeleving wordt vanuit verschillende disciplines gedaan, onder andere omgevingspsychologie, sociologie, antropologie, vrijetijdswetenschappen, geschiedwetenschappen, en humane en sociale geografie. Binnen deze disciplines wordt steeds weer gewerkt met eigen onderzoeksbenaderingen, die zijn geïnspireerd op van elkaar verschillende fundamentele theorieën, waarin verschillende toegepaste theorieën worden gehanteerd, en waarin verschillende termen en concepten worden gebruikt. Elke disciplinaire benadering is bovendien erg selectief, in de zin dat de nadruk steeds ligt op andere aspecten van beleving, andere factoren die beleving beïnvloeden, en andere verklaringen die uitleggen hoe die bepaalde factoren die bepaalde aspecten dan beïnvloeden. Dit heeft als resultaat dat er, zoals Sundstrom et al. (1996) het noemen, geen *grand theory* is in het onderzoek naar landschapsbeleving. Het gevolg is dat het onderzoek naar landschapsbeleving is gefragmenteerd: de verscheidene onderzoekstradities opereren veelal los van elkaar, er vindt nauwelijks uitwisseling van gegevens plaats, en door het gebrek aan verbindingen tussen de theoretische kaders is het ook onduidelijk wat bevindingen uit de ene discipline nu te betekenen hebben binnen het denkkader van de andere discipline.

Als organisatie van dit hoofdstuk wordt het kader van Bourassa (1991) genomen, die een het onderzoek naar landschapsbeleving opdeelt in onderzoek naar evolutionaire factoren, culturele factoren en persoonlijke factoren.

2.2 Evolutionaire factoren

Evolutionaire (of biologische) factoren die landschapsbeleving beïnvloeden zijn predisposities die in de loop der evolutie zijn ontstaan en genetisch zijn vastgelegd. De verklaring voor deze factoren is dat voorouders die van die landschappen hielden die gunstig waren voor hun overleving, een grotere kans hadden om te overleven en dus hun genen konden doorgeven aan volgende generaties.

In de omgevingspsychologie is een onderzoekstraditie ontstaan die zich concentreert op evolutionaire factoren. In hun empirische studies hebben deze omgevingspsychologen overeenkomsten gevonden tussen mensen in hun voorkeuren voor landschappen met bepaalde kenmerken. De meest genoemde zijn: landschappen met water, landschappen

met mogelijkheden voor zowel overzicht als schuilen (half-open landschappen), landschappen met water, en natuurlijke landschappen (zie bijvoorbeeld Kaplan en Kaplan, 1991, Ulrich, 1983, Wohlwill, 1976, Appleton, 1975). Vervolgens wordt verondersteld dat wij hier een aangeboren voorkeur voor hebben, wat verklaard waarom de meesten overeenkomen wat betreft deze voorkeuren. Overigens, geen enkele omgevingspsycholoog beweert dat onze landschapswaardering geheel in de genen zit ingebakken, en niet mede wordt beïnvloed door wat een persoon gedurende zijn leven meemaakt en leert. Het enige wat wordt beweerd, is dat het genetisch materiaal mede van invloed is op de landschapswaardering.

Een probleem van het empirisch materiaal waarop de hypothesen worden gebaseerd is dat er nauwelijks cultuurvergelijkend onderzoek bij zit. Nu kunnen gedeelde voorkeuren binnen een enkele cultuur wijzen op aangeboren, universele voorkeuren, maar het kan ook tot stand zijn gekomen door leerprocessen, die voor de leden van die cultuur in ongeveer gelijke landschapsvoorkeuren resulteren. Om echt te kunnen stellen dat het om aangeboren voorkeuren gaat, moet in allerlei verschillende culturen gemeten worden, het liefst inclusief extreme culturen zoals een Papoea-stam in Nieuw-Guinea.

Dat uit het empirisch materiaal niet met zekerheid is op te maken of we aangeboren landschapsvoorkeuren hebben en zo ja, voor welke landschapkenmerken dan, wil nog niet zeggen dat het onwaarschijnlijk is dat we aangeboren landschapsvoorkeuren hebben. Er zijn goede redenen om te vermoeden van wel. Het is duidelijk dat sommige emotionele reactiepatronen zijn aangeboren. Iemand die blind is geboren, vertoont dezelfde gezichtsuitdrukking in een toestand van blijdschap als niet-blinden, een uitdrukking die de blinde onmogelijk kan hebben aangeleerd. Voor sommige aspecten van emoties (zoals lichamelijke reacties) staat het vast dat ze aangeboren zijn. Dat wil nog niet zeggen dat we ook aangeboren predisposities hebben om emotioneel te reageren op bepaalde categorieën van prikkels. Maar ook dit is inmiddels aangetoond, in onderzoek naar voorkeuren voor mensen van het andere geslacht. Zo blijken mannen, uit welke cultuur dan ook afkomstig, een voorkeur te hebben voor vrouwen met een taille-heup-verhouding van 0.7. Hoewel deze onderzoekslijn demonstreert dat aangeboren voorkeuren voor bepaalde verschijnselen bestaan, is het daarmee nog niet gezegd dat dat ook zo is voor landschapsvoorkeuren. Er is echter nog een andere reden om het bestaan van aangeboren landschapsvoorkeuren. Ratten die in isolatie zijn opgegroeid, en dus niets van andere ratten hebben kunnen leren, bewegen zich, als ze in een open ruimte omringd door muren geleid worden, systematisch langs de rand van deze open ruimte. In dit gedrag brengen zij, met andere woorden, een aangeboren voorkeur voor bepaalde plekken tot expressie. Kortom, het is zeer waarschijnlijk dat ook mensen aangeboren landschapsvoorkeuren hebben, al is dat strikt genomen tot nu toe niet aangetoond door middel van empirisch onderzoek.

De aanwezigheid van water is een van de landschapkenmerken waarvan gedacht wordt dat mensen er een aangeboren, evolutionair vastgelegde voorkeur voor hebben. Welke aanwijzingen zijn daarvoor? Ten eerste kunnen we anecdotische ondersteuning vergaren uit onder eigen belevingswerelden. De meesten zullen uit eigen ervaring een voorkeur voor landschappen kunnen herkennen. Na een wandeling in het bos bijvoorbeeld, wordt

het zien van een vennetje of een beekje vaak als een hoogtepunt beleefd, en deze momenten worden vaak herinnerd. Ten tweede zijn er systematischer empirische aanwijzingen dat mensen in westerse landen landschappen met water vaak mooier vinden dan landschappen zonder water (Yang & Brown 1992). Ten derde is het theoretisch aannemelijk: aangezien water een levensvoorwaarde is, zullen voorouders die een voorkeur voor water hadden geneigd zijn geweest zich bij water op te houden en zo hun overlevingskansen hebben vergroot.

2.3 Culturele factoren

De term culturele (of sociale) factoren duidt in het onderzoek naar landschapsbeleving op invloeden op beleving op grond van een of andere vorm van communicatie met anderen. Culturele invloeden zijn op de belevingen en gedragingen van mensen zijn, wordt direct duidelijk als we om ons heen kijken. Westerlingen zijn geneigd met mes en vork te eten, Oosterlingen zijn gewend met stokjes te eten. We hebben geleerd om ons tijdens een begrafenis anders te gedragen dan op het strand. In sommige culturen hebben de joelgeluiden op een begrafenis daarentegen weer iets weg van de geluiden die hier op het strand te horen zijn. Culturele invloeden leiden dus tot verschillen tussen groepen mensen.

Culturele invloeden worden onder andere gedemonstreerd in de studies van historici, met name historici die zich wijden aan mentaliteitsgeschiedenis. Doordat zij laten zien dat bepaalde denkbeelden in een vroegere tijd (dus van een andere cultuur) anders waren dan nu, laten zij zien welke denkbeelden kunnen variëren met cultuur. Een typisch voorbeeld relevant voor landschapsbeleving is de houding ten opzichte van natuur. Historici hebben overtuigend aangetoond dat Middeleeuwers een grote angst hadden voor de natuur (zie bijvoorbeeld Lemaire 1970). De natuur was het domein van de wanorde, de gekte, de duivel, en natuurlijk ook een domein met allerlei reële gevaren, zoals wolven of struikrovers. Thans lijkt er juist sprake van een grote liefde voor natuur, die dan ook waarschijnlijk tot stand komt op grond van culturele factoren.

Culturele invloeden op landschapsbeleving worden tevens onderzocht door sociologen en antropologen. Een voorbeeld van sociologische bijdragen is het onderzoek naar natuurbeelden. Verschillende onderzoekers hebben laten zien dat inwoners van Nederland verschillende beelden van natuur kunnen hebben (zie bijvoorbeeld Buijs, 2000, van den Born et al., 2001). Deze lopen uiteen van wilde natuur, waarbij alleen natuur die nauwelijks beïnvloed wordt door de mens als echte natuur wordt gezien, tot functionele natuur, waarbij ook natuur die geheel wordt gereguleerd door de mens als echte natuur wordt gezien (koeien in de wei zijn ook natuur binnen dit beeld). Het natuurbeeldenonderzoek laat daarmee tevens zien dat culturele invloed niet betekent dat iedereen bloot staat aan precies dezelfde invloed. Verschillende groepen mensen in de maatschappij nemen deel aan verschillende communicatieprocessen, en kunnen dus op verschillende wijzen worden beïnvloed. Bijvoorbeeld, veel ecologen hebben de wilde natuur als natuurbeeld, en dit is goed verklaarbaar vanuit de invloed van hun professionele communicatie, waarin vaak op deze wijze tegen natuur wordt aangekeken.

Hoewel het onderscheid tussen sociologie en antropologie niet altijd even duidelijk is, wordt binnen de laatste discipline vaak gestreefd naar de reconstructie van de inside-view van een bepaalde groep mensen. Een voorbeeld van antropologisch onderzoek is bijvoorbeeld onderzoek naar de wijze waarop volkstuinters tegen hun plek, het volkstuintjescomplex, aankijken, op grond van een combinatie van open interviews, observaties, en inhoudsanalyse van documenten. Waar dus sociologen, zoals in het natuurbeeldenonderzoek, mensen groeperen op grond van bepaalde criteria, gaan antropologen uit van groepen mensen zoals die reeds bestaan (zoals de leden van een bepaalde volkstuinvereniging, of de inwoners van een bepaalde streek). Antropologische studies schetsen dan hoe binnen een bepaalde groep mensen bepaalde beelden van plekken tot stand komen, en in stand gehouden worden, in onderlinge communicatieprocessen en gedragspraktijken.

De methoden die zijn ontwikkeld voor het natuurbeeldenonderzoek, zijn toegepast in een studie naar beelden van waternatuur (Jacobs et al 2002; Langers 2002): deze blijken uiteen te lopen van wilde waternatuur (alleen water dat niet is beïnvloed door de mens is echter natuur) tot functionele waternatuur (water dat wordt gebruikt door de mens is ook natuur). Deze beelden kunnen worden gezien als cultureel gemedieerde beoordelingskaders, die beïnvloeden hoe mensen natuur en water beleven.

2.4 Persoonlijke factoren

Persoonlijke (of individuele) factoren zijn invloeden op landschapsbeleving op grond van eerdere persoonlijke ervaringen. Iedereen heeft onvoorstelbaar veel ervaringen opgedaan gedurende zijn leven, en deze ervaringen beïnvloeden de mentale structuur van de psyche. En daardoor kan de wijze waarop landschappen worden ervaren, onder invloed staan van eerdere ervaringen. Zo kunnen bepaalde plekken herinneringen oproepen. Ook kunnen ze bepaalde gevoelens oproepen. Deze kunnen het resultaat zijn van een eerdere emotionele ervaring, die inmiddels niet meer wordt herinnerd, maar die toch nog tot het gevoel leidt.

Het concept *sense of place*, uit de geografie, slaat op het geheel aan betekenissen, inclusief emotionele betekenissen, die iemand aan een bepaalde plek koppelt (Tuan, 1974). Dit netwerk van betekenissen is de weerslag van eerdere ervaringen. Het zien van deze plek kan het hele netwerk van betekenissen activeren, en zo kan van alles beleefd worden, dat niet direct inherent aan de plek is, maar opgeslagen is in de psyche van de persoon. De betekenissen die iemand's *sense of place* vormen voor een bepaalde plek, kunnen ook geactiveerd worden tijdens het ervaren van andere landschappen, als de persoon maar een associatie legt met die bepaalde plek.

Om vat te krijgen op vrijetijdservaringen is het concept contra-structuur ontwikkeld (Lengkeek, 1996). Volgens de achterliggende theorie worden ervaringen gestructureerd door de waarden van de volgende parameters: tijd, ruimte, proprioceptie (de ervaring van het eigen lichaam), socialiteit, opschorting van twijfel en bewustzijnspanning.

Vrijtijdservaringen zijn te typeren door deze structurerende parameters te bepalen. Deze theorie kan ook worden verbonden met landschappen. Het ligt namelijk voor de hand dat bepaalde landschapskenmerken uitlokken tot ervaringen met bepaalde waarden van de parameters. Zo zal een open landschap bij veel belevers voor een ervaring van weidse of zelfs oneindige ruimte teweegbrengen. Een landschap met oude objecten kan een ervaring van verleden tijd oproepen.

Hoewel harde bewijzen ontbreken, doet veel belevingsonderzoek vermoeden dat water vaak een belangrijk onderdeel van de identiteit van een plek zoals die wordt ervaren door betrokkenen. Dat wil zeggen, als er water aanwezig is, dan wordt dit al snel als kenmerkend ervaren voor een plek. Watterrijke plekken lijken daarnaast, evenals natuurlijke plekken, bij uitstek plekken waar andere dan alledaagse ervaringen zijn op te doen.

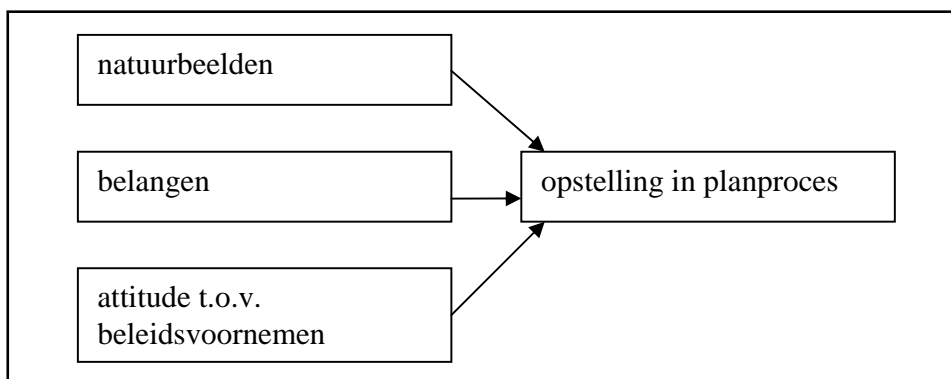
2.5 Ruimte voor de Rivier en beleving

Welke boodschappen kunnen we halen uit het bestaande onderzoek naar landschapsbeleving, voor het ruimte voor de rivier beleid? Ten eerste is er een aangeboren voorkeur voor water in het landschap, wat betekent dat mensen zeer waarschijnlijk betrokken zijn bij veranderingen in waterbeheer. Water doet er toe in esthetisch opzicht, het is mooi en interessant voor veel mensen. Ten tweede zijn er verschillen te verwachten in de mate waarin mensen zich kunnen vinden in concrete ruimte voor de rivier ingrepen in de toekomst, met name als deze gekoppeld zijn aan natuurontwikkeling, wat waarschijnlijk vaak zal voorkomen. Mensen met een wild waternatuurbeeld zullen vaker enthousiast zijn over ingrepen waarbij meer ruimte voor zelfregulerende natuur ontstaat dan mensen met een functioneel natuurbeeld. Ten derde zal water door veel mensen als kenmerken voor plekken worden ervaren. Dit betekent niet dat men kan verwachten dat mensen direct enthousiast worden over meer water in hun omgeving. Het kan juist resulteren in weerstand tegen veranderingen die een plek anders maken dan ze nu is.

Hoofdstuk 3 Theory of Planned Behaviour als kader

3.1 Inleiding

Voordat wordt overgegaan op een bespreking van de *Theory of Planned Behavior*, volgt eerst een nadere afbakening van het belevingsonderzoek dat we verrichten in het kader van Ruimte voor Rivieren. Ten eerste willen we geen kennis die alleen voor specifieke contexten geldt, dat wil zeggen een specifiek planproces voor een specifieke plek waar het Ruimte voor Rivieren beleid wordt uitgewerkt, maar juist *generieke* kennis. Ten tweede willen we generieke kennis die nuttig kan zijn voor *planprocessen* in het kader van het Ruimte voor Rivieren beleid. Ten derde willen we op zoek naar een *verklaring* waarom mensen zich in een bepaald planproces op een bepaalde manier opstellen. Uit andere studies rond beleving van water (zie www.watertekens.nl) blijkt dat onder andere de (water)natuurbeelden die mensen erop nahouden, het belang dat mensen hebben (bijvoorbeeld boer, recreant), en de attitude van mensen ten opzichte van het beleidsvoornemen van grote invloed zijn op de wijze waarop mensen zich opstellen in planprocessen voor waterbeheer waarin bepaalde doelen (bijvoorbeeld meer wateropvang) vastliggen. De onderstaande figuur geeft dit weer (overigens willen we met dit schema niet beweren dat dit de enige factoren zijn).

figuur 2 belangrijke factoren die opstelling in planprocessen verklaren

Van deze factoren zijn de belangen zeer eenvoudig te achterhalen door er de betrokkenen in een specifiek planproces naar te vragen. De belangen zijn dus geen wetenschappelijk probleem. De natuurbeelden zijn lastiger te achterhalen, maar daarvoor is reeds veel kennis opgedaan in andere studies, en meetschalen voor natuurbeelden zijn voorhanden. Voor de attitude ten opzichte van een beleidsvoornemen ligt dit anders. Er is nog geen wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de houding van mensen ten opzichte van het Ruimte voor Rivieren beleid, noch is er een meetinstrument voor beschikbaar. Daarom richten we ons in deze studie daarop. Een volgende (vierde) randvoorwaarde is dat we een verklaring willen voor *variatie* in gedrag/beleving. Immers het is pas interessant voor planprocessen als we weten waarom sommige mensen een positieve en andere mensen een negatieve attitude hebben. Ten vijfde willen we het onderzoek verrichten vanuit een *gedegen theoretisch en methodologisch kader*. Naar onze mening wordt onderzoek naar

landschapsbeleving te vaak verricht zonder goede theoretische basis en daarvan afgeleide set van methoden. Het probleem is dan dat je wel iets meet, maar dat het lastig te duiden is wat je precies meet (validiteit- en interpretatieprobleem).

Het zijn deze randvoorwaarden – samen te vatten als *generieke kennis vanuit een gedegen theoretisch en methodologisch kader die nuttig is voor RvR planprocessen waarin een verklaring wordt geboden in variatie tussen mensen wat betreft hun houdingen ten opzichte van het RvR beleidsvoornemen* – die onze keuze voor de Theory of Planned Behavior hebben gemotiveerd. In de volgende paragraaf geven we een uitleg van deze theorie.

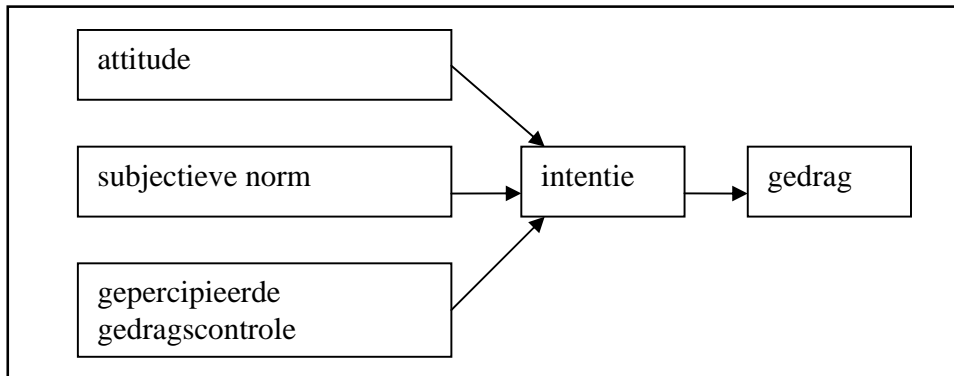
3.2 Theory of Planned Behavior

De Theory of Planned Behavior (TOP) is gebaseerd op de aanname dat mensen zich meestal gedragen op een voor hen zinnige manier, dat wil zeggen dat ze rekening houden met beschikbare informatie en kennis, en impliciet danwel expliciet de gevolgen van hun gedrag in ogenschouw nemen (Ajzen 2005, 117). De belangrijkste determinant van gedrag is volgens deze theorie de intentie van een persoon om dat gedrag wel of niet uit te voeren. Meestal is ons gedrag het resultaat van onze gedragsintentie, tenzij de uitvoering van dat gedrag van buitenaf verhinderd wordt. De relatie tussen intentie en gedrag is in talloze studies op verschillende gebieden aangetoond, zoals aandelen kopen in de Britsch Electric Company, het gebruik van de pil, het gebruik van ecstasy, het houden aan snelheidslimieten, kerkbezoek, of het stemgedrag bij presidentsverkiezingen (Ajzen 2005, 100). In deze studies liggen de correlaties tussen intentie en gedrag tussen de 0.70 en 0.96.

De intenties van een persoon zijn volgens de theorie een functie van drie basis-determinanten. Ten eerste de attitude ten opzichte van het gedrag. ‘An attitude is a disposition to respond favourably or unfavourable to an object, person, institution, or event’ (Ajzen 2005, 3). De attitude is de individuele negatieve of positieve evaluatie van het specifieke gedrag onder studie. De tweede determinant van de intentie is subjectieve norm. Dit is de gepercipieerde sociale druk om dat gedrag uit te voeren. De derde determinant is de gepercipieerde gedragscontrole. Dit is de mate waarin men het idee heeft dat men in staat is het gedrag uit te voeren.

In het algemeen kan men stellen dat de intentie toeneemt naarmate de attitude positiever is, de gepercipieerde sociale druk groter is, en het idee dat men het gedrag kan uitvoeren sterker is. Het relatieve belang van attitude, subjectieve norm en gepercipieerde gedragscontrole hangt af van de intentie die onderzocht wordt, er kunnen geen generaliserende uitspraken over worden gedaan (zo kan men eenvoudig voorstellen dat de intentie ten opzichte van gedragingen waar taboes op rusten meer bepaald worden door de subjectieve norm dan de intentie ten opzichte van gedragingen waar geen taboes op rusten; zo kan men stellen dat veel mensen waarschijnlijk een positieve attitude hebben ten opzichte van het worden van een astronaut, dat ook de subjectieve norm positief is, maar dat veel mensen toch niet de intentie hebben daadwerkelijk astronaut te

worden omdat het nauwelijks te verwezenlijken is). Bij sommige intenties kan het dus zijn dat een of twee van de determinanten afdoende te zijn om de intenties te verklaren, terwijl bij andere intenties alle drie determinanten relevant zijn.

figuur 3 the Theory of Planned Behavior

Attitudes, subjectieve normen, gepercipieerde gedragscontrole en intenties zijn alle hypothetische theoretische constructen, die slaan op kenmerken van de psyche van een persoon op een bepaald moment. Het zijn alle disposities, die het gedrag van een persoon voor een groot deel determineren. Nu lijkt de term hypothetische theoretische constructen te slaan op iets vaags, maar dat is het niet, het is eenvoudig hoe de wetenschap werkt. Als voorbeeld nemen we het wetenschappelijke construct zwaartekracht, zoals dat door Newton is gebruikt in zijn wetten. Zwaartekracht is niet waarneembaar (alleen de gevolgen ervan) en blijkt bovendien, afgaande op de relativiteitstheorie van Einstein, niet te bestaan. In werkelijkheid is er niet een of andere mysterieuze kracht, maar is er kromming in tijdruimte die de beweging van objecten verklaart. Maar dat doet niets af aan de conceptuele validiteit van het construct zwaartekracht, althans de validiteit in bepaalde contexten (zoals aardse omstandigheden en niet al te grote snelheden en afstanden). Met het construct zwaartekracht kan men accurate voorspellingen doen (bijvoorbeeld over het gedrag van vallende objecten), het construct kan empirisch worden geoperationaliseerd zodat er grootheden aan kunnen worden gekoppeld (bijvoorbeeld door de versnelling van vallende objecten in vacuüm op de aarde en de maan te meten kan men de grootte van de zwaartekracht op de aarde en de maan berekenen), en het construct biedt een verklaring voor empirische verschijnselen. Zo is het ook met de theory of planned behavior en de variabelen die erin voorkomen. Het zijn hypothetische theoretische constructen, maar dat is geen enkel probleem, zolang ze maar geoperationaliseerd en gemeten kunnen worden en zolang er maar mee voorspeld en begrepen kan worden. In dat geval is er sprake van conceptuele validiteit. De theorie voldoet aan al deze eisen.

Ten eerste zijn er duidelijke en inzichtelijke richtlijnen om alle constructen te operationaliseren. Zoals alle psychische fenomenen, kunnen ze alleen maar indirect gemeten worden, omdat de psyche nu eenmaal niet van buiten waarneembaar is (niemand kan in het hoofd van een ander kijken om te onderzoeken wat zich daarin allemaal afspeelt) (overigens, ook de zwaartekracht, en talloze andere constructen uit de

natuurkunde, zoals quarks of de big bang of de ouderdom van het heelal, zijn alleen indirect te meten, dus hierin zijn de sociale wetenschappen en in het bijzonder de psychologie zeker niet uniek, maar eerder hetzelfde aan de natuurwetenschappen). Attituden, subjectieve normen, gepercipieerde gedragscontrole en intenties kunnen worden afgeleid van observeerbare reacties, maar niet direct worden waargenomen. In de onderstaande tabel staat een overzicht van verschillende typen observeerbare reacties waaruit mentale disposities kunnen worden afgeleid.

Tabel 1 reacties die worden gebruikt om mentale disposities af te leiden (naar: Ajzen 2005, 2)

	observatie	persoon	bekenden
Overte reacties	Lichamelijk gedrag. Niet-verbale uitingen. Verbaal gedrag.	Zelf-reports van lichamelijk gedrag. Niet-verbale uitingen.	Peer-reports van lichamelijk gedrag. Niet-verbale uitingen.
Niet-overte reacties	Fysiologische reacties.	Zelf-reports van gedachten, wensen, behoeften, gevoelens.	Peer-reports van gedachten, wensen, behoeften, gevoelens.

Meestal, en ook in dit onderzoek, wordt de vetgedrukte manier toegepast. Door middel van kwalitatieve (half-)open interviews dan wel kwantitatieve gestructureerde surveys worden de constructen afgeleid uit de antwoorden van respondenten op vragen die operationalisaties zijn van de constructen. Hoe de variabelen van de Theory of Planned Behavior precies kunnen worden gemeten, zal worden uitgelegd in paragraaf 3.4.

De theory of planned behaviour is toegepast in honderden empirische studies. Uit een selectie van deze studies, alsmede uit verschillende statistische meta-analyses over vele empirische studies, blijkt de regressiecoëfficiënt van attituden, subjectieve norm en gepercipieerde gedragscontrole tussen de 0.62 en 0.93 te liggen als het gaat om het voorspellen van de intentie.

In deze studie concentreren we ons op de attituden ten opzichte van het creëren van ruimte voor rivieren. Het gaat bij deze studie niet om een concreet planproces, maar om een algemene houding ten opzichte van een beleidsvoornemen. Omdat we deze studie niet verrichten binnen een compleet planproces, zijn de gedragingen en intenties niet te meten. De subjectieve norm (hoe met denkt dat voor de persoon belangrijke andere mensen hun gedrag zullen beoordelen), en de gepercipieerde gedragscontrole (hoeveel macht en capaciteiten men denkt te hebben het gedrag uit te voeren) zullen sterk te maken hebben met de context waarin specifieke planprocessen spelen. Omdat het meten van attituden centraal staat, volgt in de volgende paragraaf nadere reflectie op attituden.

3.3 De constitutie van attitudes

Een attitude gaat altijd gepaard met een attitude-object. Dit is het object (persoon, gedrag, institutie, gebeurtenis, doel, enzovoorts) waar de attitude op is gericht. Naast de gerichtheid op een object, zijn attitudes altijd evaluatief van aard, dat wil zeggen dat er sprake is van een bepaalde waardering, in de zin van een positief-negatief dichotomie, van het object door de persoon.

De evaluatie van een object volgt uit de overtuigingen die een persoon erop nahoudt aangaande dat object. Een attitude ten opzichte van gedrag is dus gedetermineerd door de overtuigingen die een persoon op een bepaald moment heeft (en die toegankelijk zijn voor zijn bewustzijn) over de consequenties van de gedrag (Ajzen, 1995: 123). Een gedragsattitude kan dus zijn opgebouwd uit een veelheid aan verschillende overtuigingen, die betrekking hebben op verschillende consequenties van gedrag (bv. een attitude ten opzichte van wekelijks sporten kan voor een persoon zijn opgebouwd uit de overtuigingen dat sporten gezond is, dat sporten tijd en geld kost, dat sporten vermoeiend is, dat sporten gezellig is, enzovoorts).

Elke attitude wordt bepaald door een achterliggende overtuigingenstructuur. Elke afzonderlijke overtuiging draagt bij aan een attitude, gebaseerd op twee kenmerken: enerzijds de sterkte van de overtuiging (in hoeverre acht de persoon het waarschijnlijk dat de consequentie inderdaad optreedt als gevolg van het gedrag?) en anderzijds de evaluatie van de overtuiging (in hoeverre acht de persoon deze consequentie positief of negatief?). In een formule samengevat:

$$att \approx \sum ko(i) * eo(i)$$

Oftewel, de attitude ten opzichte van een gedrag (att) is de som (\sum) van het product (*) van de kracht van de overtuiging (ko) over een consequentie van het gedrag en de evaluatie van de overtuiging (eo) over die consequentie van het gedrag voor elke overtuiging (i) die een rol speelt in de realisatie van die attitude in een bepaalde persoon op een bepaald moment. In de volgende paragraaf leggen we uit hoe attitudes gemeten kunnen worden.

3.4 Het meten van attitudes

Attitude-onderzoek is al sinds vroeg in de 20^e eeuw door psychologen uitgevoerd. Bij het meeste vroegere attitude-onderzoek waren de uitkomsten nogal frustrerend, omdat de attitudes ronduit slechte voorspellers van gedrag bleken te zijn. Het probleem bij dit onderzoek is dat de attitudes die werden gemeten zeer globale attitudes zijn, terwijl het om specifiek gedrag ging. Het was met andere woorden een probleem met *compatibility*, dat wil zeggen dat de gemeten attitudes en het gemeten gedrag van een ander niveau zijn (globaal versus specifiek). Psychologen hebben hieruit geleerd dat de attitude-metingen even specifiek zijn als het gedrag dat men wil voorspellen. Het incorporeren van deze richtlijnen in theorie en methode heeft geleid tot veel betere voorspellingen. Bij het

ontwikkelen van items waarnaar men bijvoorbeeld via surveys de attitudes meet kan men denken aan specificatie naar het doel, de actie, de context, en de tijdschaal. Bijvoorbeeld: als men zijn willen weten in hoeverre men achter het overheidsbeleid voor natuurontwikkeling staat, dan moet men niet vragen in hoeverre men positief of negatief is over natuurontwikkeling, maar (bijvoorbeeld) in hoeverre men positief of negatief is over een bepaald type natuurontwikkeling (zoals geformuleerd in de overheidsplannen) in Nederland gedurende de komende vijf jaar. In dat geval is de attitude-meting op hetzelfde niveau als de voornemens van het overheidsbeleid.

Voor het meten van attitudes in een survey zijn in principe twee methoden beschikbaar: (1) directe vragen naar attitudes, en (2) vragen naar de kracht en evaluatie voor iedere overtuiging die een rol speelt in de attitude, zodat de attitude berekend kan worden met de formule die is weergegeven in de vorige paragraaf.

In het geval van een directe vraag naar de attitude in een survey, kan men eenvoudigweg vragen: 'zou u [het gedrag relevant voor de studie] goedkeuren of afkeuren?' In dat geval deelt men de respondenten in twee groepen: mensen met een positieve attitude en mensen met een negatieve attitude. Een verfijning bestaat eruit om mensen ook te laten aangeven in hoeverre ze het gedrag goed- of afkeuren. In dat geval kan men gebruikmaken van de methode van de semantische differentiaal, zoals ooit ontwikkeld Osgood. Bij een semantische differentiaal meet men aan de hand van bipolaire evaluatieve adjectieven, zoals bijvoorbeeld: goed-slecht, schadelijk-nuttig, wenselijk-onwenselijk, enzovoorts. Deze semantische differentiaal kunnen worden gemeten door middel van de zogeheten Likert-schaal. Het resultaat zou binnen attitude-metingen bijvoorbeeld de volgende vraag kunnen zijn: 'in hoeverre zou u het eens of oneens zijn met [het gedrag relevant voor de studie]?' Respondenten kunnen dan kiezen uit antwoordmogelijkheden op een spectrum van 'helemaal mee oneens' via 'neutraal' tot 'helemaal mee eens'.

Als men een attitude wil berekenen op grond van surveys waarin mensen gevraagd worden naar de kracht en evaluatie van de overtuigingen over de consequenties van het relevante gedrag, dan moet men voor iedere relevante overtuiging twee vragen stellen, bijvoorbeeld: (1) 'in hoeverre acht u het waarschijnlijk dat [het gedrag onder studie] leidt tot [consequentie volgens relevante overtuiging]?' en (2) 'hoe goed of slecht acht u [consequentie volgens relevante overtuiging]?' Beide vragen kunnen worden gemeten met een semantische differentiaal op een Likert-schaal. De eerste vraag operationaliseert de kracht van de overtuiging, de tweede vraag de evaluatie van de overtuiging. Voor iedere respondent kan men voor elke overtuiging kracht en evaluatie vermenigvuldigen, en alle producten bij elkaar optellen om de attitude van die respondent vast te stellen.

Deze laatste wijze van het meten van attitudes veronderstelt wel dat de relevante overtuigingen reeds bekend zijn. Als het gaat om nieuwe onderwerpen van attitude-onderzoek is dat niet het geval. In dat geval zal eerst een studie moeten worden verricht met als doel deze overtuigingen op te sporen. In dit onderzoek zullen we een dergelijke studie gaan verrichten (dit wordt genoemd: een elicitation-study, zie hoofdstuk 4).

Hoofdstuk 4 Overtuigingen met betrekking tot Ruimte voor Rivieren

4.1 Inleiding

Het doel van dit hoofdstuk is de verslaglegging van een empirische studie naar de overtuigingen die een rol spelen in de attitudes van mensen ten opzichte van het creëren van ruimte voor rivieren. Zoals in het vorige hoofdstuk uitgelegd, willen we *generieke kennis, vanuit een gedegen theoretisch en methodologisch kader, die nuttig is voor RvR planprocessen waarin een verklaring wordt geboden in variatie tussen mensen wat betreft hun houdingen ten opzichte van het RvR beleidsvoornemen*. En de theory of planned behavior past uitstekend bij deze doelstelling. We zullen echter niet de hele theory of planned behavior operationaliseren, maar ons concentreren op de attitudes. In de empirische studie brengen we de overtuigingenstructuur in kaart waaruit de attitudes zijn opgebouwd. Daarnaast vragen we de respondenten ook naar hun attitude via directe vragen.

De onderzoeksvragen voor deze elicitation study zijn de volgende:

1. welke attitudes heeft men ten opzichte van het creëren van ruimte voor rivieren? (en in hoeverre is er variatie in deze attitudes?)
2. welke overtuigingen over positieve en negatieve gevolgen determineren de attitudes ten opzichte van ruimte voor rivieren (salient modal beliefs)?
3. welke verschillen bestaan er in de overtuigingenstructuur tussen mensen met een positieve en een negatieve attitude?
4. tot welke aandachtspunten (verwachtingen, hypothesen, aanwijzingen voor communicatie) leidt dit in concrete planprocessen voor ruimte voor rivieren?

4.2 Opzet elicitation study

In deze paragraaf beschrijven we de procedure van deze studie.

populatie en steekproef

In principe is de populatie onder studie de hele Nederlandse bevolking, omdat we willen weten wat de houdingen en overtuigingen zijn van Nederlanders ten opzichte van het Ruimte voor Rivieren beleid. Omdat het voor deze studie echter veel te duur en te veel werk zou zijn een perfecte aselechte steekproef te houden onder de Nederlandse bevolking, gebruiken we twee samples. Ten eerste een groep van 72 eerstejaars Wageningse studenten. Deze studenten krijgen tijdens de pauze van een hoorcollege invulformulier en een korte uitleg wat de bedoeling is. Ze zullen het formulier ieder voor zich invullen. Ten tweede worden door vijf verschillende onderzoekers mensen uit de eigen kennisenkring telefonisch benaderd met het verzoek enkele vragen te beantwoorden. Deze respondenten zijn geen studenten. Op deze wijze kan bekeken worden of de antwoorden van studenten systematisch verschillen van die van niet-studenten.

het attitude-object

Het gaat in deze studie om de attitudes ten opzichte van de volgende gebeurtenis: ‘het creëren van ruimte voor het water van de grote rivieren in Nederland gedurende de komende vijf jaar’.

het meten van attitudes

We meten de attitudes van de respondenten door middel van de antwoorden op de volgende vraag ‘in hoeverre zou u het ermee eens of oneens zijn als er de komende vijf jaar meer ruimte wordt gecreëerd voor het water van de grote rivieren in Nederland door de overheid?’, waarbij men kan antwoorden op een zevenpunts schaal variërend van zeer mee oneens tot zeer mee eens. Daarmee weten we in hoeverre mensen een positieve danwel negatieve houding hebben. Deze manier van meten is in allerlei eerdere onderzoeken gevalideerd.

het opsporen van de overtuigingsstructuur

Om de overtuigingsstructuur in kaart te brengen worden aan de respondenten twee vragen gesteld: ‘wat ziet u als voordelen van het creëren van meer ruimte voor het water van de grote rivieren in Nederland gedurende de komende vijf jaar?’ en ‘wat ziet u als nadelen van het creëren van meer ruimte voor het water van de grote rivieren in Nederland gedurende de komende vijf jaar?’. De respondenten worden geïnstrueerd om kort de voordelen en nadelen die zij voorzien op te schrijven (in het geval van de studenten), of mee te delen aan de onderzoeker (in het geval van de andere groep respondenten).

het analyseren van de overtuigingsstructuur

Op grond van de antwoorden wordt een lijst van verschillende overtuigingen samengesteld (dat wil zeggen: overtuigingen die door verschillende mensen worden genoemd maar net iets anders worden geformuleerd zullen worden geherformuleerd tot 1 overtuiging). Vervolgens wordt deze lijst voorzien van frequenties (door hoeveel respondenten worden de overtuigingen genoemd?). Op deze wijze verkrijgen we een lijst van wat genoemd wordt de *modal salient beliefs*, dat wil zeggen veelvoorkomende overtuigingen die mensen er reeds op nahouden zonder dat ze informatie hebben gekregen. Deze lijst geeft de overtuigingsstructuur weer. In een vervolgonderzoek naar de attitudes door middel van een survey zijn het precies deze overtuigingen die items moeten worden. Tevens is dit een lijst met punten die voor communicatie in planprocessen van wezenlijk belang zijn.

verschillen tussen mensen met een positieve en negatieve attitude

De lijst met overtuigingen wordt vervolgens voorzien van frequenties voor mensen met een positieve versus negatieve attitude. Daarmee weten we welke overtuigingen voor deze twee groepen van belang zijn, en of er verschillen in overtuigingsstructuur zijn. Bovendien geeft het een voorspelling van mogelijk gedrag in een planproces (zijn mensen voor of tegen, en waarom dan?).

4.3 Uitkomsten elicitation study

attituden ten opzichte van ruimte voor de rivier

In de onderstaande tabel staan de attituden ten opzichte van het creëren van ruimte weergegeven.

Tabel 2: attituden ten opzichte van het ruimte voor de rivier beleid: *‘In hoeverre zou u het eens of oneens zijn met het creëren van meer ruimte voor rivierwater langs de grote rivieren in Nederland gedurende de komende 5 jaar door de overheid?’*

attitude	totaal	studenten	controlegroep
Zeer mee oneens	2% (n = 2)	0%	6% (n = 2)
Mee oneens	2 % (n = 2)	1% (n = 1)	3% (n = 1)
Een beetje mee oneens	4% (n = 4)	6% (n = 4)	0%
Neutraal	10% (n = 11)	8% (n = 6)	15% (n = 5)
Een beetje mee eens	23% (n = 24)	25% (n = 18)	18% (n = 6)
Mee eens	41% (n = 43)	49% (n = 35)	24% (n = 8)
Zeer mee eens	19% (n = 20)	11 % (n = 8)	35% (n = 12)
Totaal	N = 106	n = 72	n = 34

Het grootste deel van de respondenten is het ermee eens, gevolg door een beetje mee eens en zeer mee eens. Het aantal mensen met een positieve attitude (82%) is veel groter dan het aantal mensen met een negatieve attitude (8%)

overtuigingen met betrekking tot ruimte voor de rivier

In tabel drie staan de meest voorkomende overtuigingen onder de studentengroep weergegeven. Het zijn de overtuigingen die deze mensen erop nahouden, die spontaan opkwamen als er naar de voor- en nadelen van het creëren van ruimte voor rivieren wordt gevraagd, en die daarom (volgens de theorie) de attitudes vormen ten opzichte van dit beleid.

Tabel 3: meest voorkomende overtuigingen studenten

Overtuiging	n
Goed voor natuurontwikkeling (voordeel)	50
Minder overstromingsgevaar (voordeel)	50
Kost ruimte (nadeel)	28
Kost geld (nadeel)	24
Goed voor recreatie (voordeel)	16
Verandering bestaande natuur (nadeel)	15
Waterberging (voordeel)	15
Mensen moeten opofferen of verhuizen (nadeel)	14

Opvallend is dat de twee belangrijkste overtuigingen precies hetzelfde zijn als twee erg belangrijke beweegredenen van beleidsmakers voor het beleid namelijk het vergroten van de veiligheid en het bijdragen aan de natuur. Deze twee gevioogen van het beleid worden door de grote meerderheid genoemd (69%).

De meestgenoemde overtuigingen in de controlegroep komen nagenoeg overeen met de overtuigingen onder studenten. Kleine verschillen zijn niet verwonderlijk. Ten eerste verschilt de populatie (studenten versus niet-studenten). Ten tweede verschilt de meetmethode (formulier invullen versus telefonisch vragen). Ten derde zijn de beide lijsten gemaakt door twee verschillende teams onderzoekers, waardoor er kleine verschillen kunnen optreden in het samenvoegen, of indikken van de hele lijst genoemde overtuigingen. Hieruit kunnen we concluderen dat de betrouwbaarheid van de uitkomsten groot is: als bij twee empirische exercities die op drie punten verschillen de uitkomsten nagenoeg hetzelfde zijn, mogen we ervan uitgaan de uitkomsten de belangrijkste overtuigingen van de Nederlandse bevolking goed weerspiegelen.

Tabel 4: meest voorkomende overtuigingen controlegroep

Overtuiging	n
Minder overstromingen (voordeel)	21
Natuurontwikkeling (voordeel)	17
Meer recreatie (voordeel)	11
Inleveren landbouwgrond (nadeel)	11
Grotere waterberging (voordeel)	7
Bebouwing verdwijnt (nadeel)	6
Minder natuur (nadeel)	5
Veiligheid (voordeel)	4
Geen mogelijkheid voor woningbouw (nadeel)	4

Daarom kunnen de uitkomsten van de twee exercities goed gecombineerd worden, en tabel 5 is daarvan het resultaat. Ook hierin is duidelijk dat de rationale van de beleidsmakers door de bevolking worden gedeeld.

Tabel 5: meest voorkomende overtuigingen alle respondenten

Overtuiging	n
Goed voor natuurontwikkeling (voordeel)	67
Minder overstromingsgevaar (voordeel)	71
Kost ruimte (nadeel)	43
Kost geld (nadeel)	27
Goed voor recreatie (voordeel)	27
Verandering bestaande natuur (nadeel)	20
Waterberging (voordeel)	22
Mensen moeten opofferen of verhuizen (nadeel)	20

Daarnaast valt op dat er vaker voordelen worden genoemd dan nadelen. Dit is natuurlijk wel consistent met het feit dat de meesten een voorstander zijn van het beleid. In totaal wordt door 106 respondenten 259 maal een voordeel genoemd, en 196 maal een nadeel (dit is inclusief voor- en nadelen die te weinig werden genoemd om in de lijst van meestgenoemde te komen, zie bijlage voor complete lijst).

4.4 Conclusies

De afname van overstromingsgevaar en de bijdrage aan natuurontwikkeling zijn de meestgenoemde gevolgen die mensen verwachten van het ruimte scheppen voor rivierwater gevolgd door de kosten in geld en ruimte, meer ruimte voor recreatie, waterberging, een verandering van bestaande natuur, en mensen die moeten opofferen en verhuizen. In het algemeen zijn de meesten het eens met het beleid. Ook ziet men vaker positieve dan negatieve gevolgen.

Er zijn geen systematische verschillen te ontwaren tussen mensen met een positieve en mensen met een negatieve attitude in de overtuigingen die men erop nahoudt. Hiervoor kunnen twee oorzaken zijn. Ten eerste kan het empirisch onderzoek niet gevoelig genoeg zijn om systematische verschillen aan te tonen. Immers, het aantal mensen met een negatieve attitude is zeer klein. Ten tweede kan het zijn dat de overtuigingenstructuur niet wezenlijk verschilt tussen mensen met een positieve en een negatieve attitude. De oorzaken van verschil in attitude zou in dat geval niet liggen in de *aard* van de overtuigingen, maar in de *kracht* en de *evaluatie* van de overtuigingen. Alleen door middel van een grootschaliger survey is hierover uitsluitsel te verkrijgen.

De dominantie van positieve attitudes en van positieve gevolgen die worden gekoppeld aan het ruimte voor de rivier beleid doen vermoeden dat er van de Nederlandse bevolking weinig weerstand tegen het beleid verwacht hoeft te worden. Voor specifieke groepen binnen de Nederlandse bevolking kan dat natuurlijk anders liggen. Met name voor mensen die in de directe omgeving van rivieren wonen, kunnen er hele andere overwegingen een rol gaan spelen, zoals de binding met de plek, bepaalde belangen die zij hebben, enzovoorts. Waarschijnlijk hebben zij puur ten opzichte van de beleidsacties gemiddeld dezelfde overtuigingenstructuur en attitude als de gemiddelde Nederlander, alleen wordt de beoordeling van concrete ingrepen in de eigen omgeving mede door hele andere typen overtuigingen bepaald.

De lijst met meest frequent genoemde overtuigingen kan ook gezien worden als een lijst van kwesties waarover beleidsmakers moeten communiceren met betrokkenen. Over het omgaan met betrokkenen in planprocessen gaat het volgende hoofdstuk.

Hoofdstuk 5 Participatieve planning en communicatie

5.1 Inleiding: wat is participatieve planning?

Ruimtelijke ontwikkeling in Nederland wordt gekenmerkt door continue afwegingen tussen de meervoudige wensen van verschillende gebruikers en de complexe fysieke en maatschappelijke werkelijkheid. Ruimtelijke planning tracht als intermediair tussen de 'wens en de werkelijkheid' in te staan. Vanuit de wetenschap, maar ook vanuit de beroepspraktijk zijn verschillende concepten en methoden ontwikkeld die een bijdrage kunnen leveren aan het oplossen van de spanning tussen wens en werkelijkheid. Eén van de belangrijkste concepten die daarbij gehanteerd wordt, is de participatieve planning. De komende paragrafen wordt nader ingegaan op de betekenis en de kracht dan wel gebreken van participatieve planning.

Onder de ruimtelijke planning kan een kennisdomein worden verstaan dat zich bezig houdt met het bestuderen en interpreteren van de ruimte waarin mensen leven. Dit kennisdomein tracht de kennis die het vergaart over de relaties tussen ruimte en mens om te zetten in wetenschappelijk kennis of in beleid. Eén van de methoden die hiervoor ontwikkeld is, is participatieve planvorming, waarin door middel van interactie van betrokkenen plannen worden ontwikkeld voor de invulling van de ruimte. In dit licht kan 'ruimtelijke planning' als volgt gedefinieerd worden: 'ruimtelijke planning richt zich op het geleiden en sturen van ruimtelijke ontwikkelingen ten gevolge van maatschappelijke en fysieke ontwikkelingen. Hierbij ligt de nadruk op het omgaan met onzekerheden en het maken van keuzes in een complexe omgeving' (Kuijer, 2005).

Planning kan dan ook gezien worden als een zoekproces naar structuur in werkelijkheid die gekenmerkt wordt door meervoudige oplossingen. Besluit- en beleidsvorming kunnen gezien worden als de producten (uitingen) van planning. Planning kan gezien worden als een spel van afweging, een spel van macht, maar planning kan ook worden gezien als een ontmoetingsplek voor verschillende 'culturen' (Van Assche, 2004). Deze ontmoetingsplek is het raamwerk waarbinnen participatie in plaatsvindt.

5.2 Participatieve planvorming

Participatie staat voor het deelnemen of deel hebben in een besluit of beleidsproces. Het betekent concreet dat naast de initiator van een bepaald beleids- of besluitproces andere deelnemers betrokken worden. Belangrijk is om te realiseren dat er geen 'vast' protocol te omschrijven is van hoe deze deelneming is vormgegeven. Zo kan de mate van inspraak van proces tot proces verschillen, net als de criteria die gehanteerd worden voor de selectie van de deelnemers in het proces. Doordat het concept van participatieve planning op meerdere manieren is in te vullen, kan een participatieproces op maat worden gemaakt voor het gewenste planproces. Dit is echter ook een belangrijke zwakte: doordat participatieproces maatwerk is, stelt dit hoge eisen aan de initiator van het proces.

Participatieve planning is een vorm van planning waarbij andere belanghebbenden een rol van betekenis spelen in de besluitvorming. Deze deelnemers komen door interactie nader tot elkaar, zijn sluiten compromissen en streven naar consensus. Fischer (1999) omschrijft participatieve planning als volgt: ‘... an approach capable of facilitating a kind of open discussion ... Such a method would provide a format and a set of procedures for organizing the interactions between policy experts and the lay citizens that they seek to assist’. In deze definitie springt vooral de term ‘lay citizens’ in het oog, het betrekken van burgers bij de planvorming die over weinig tot geen expertise ten aanzien van de ruimtelijke planning bezitten, maar wel beschikken over een gebiedskennis.

Voor Mccaffrey et al (1995) is participatieve planning niet specifiek iets van leken; zij spreken meer over ‘parties’ als vertegenwoordigers in het proces. “participative methods reflect the themes that multiple parties have legitimate interests in decisions and that joint problem-solving will be beneficial; that parties should deal with each other directly in constructive ways; and that outcomes should reflect group consensus, not coalitional or power politics.” Deze deelnemers kunnen burgers zijn, maar bijvoorbeeld experts van andere organisaties. Belangrijk voor Mccaffrey et al., is de winst die gehaald moet worden vanuit een gezamenlijk kader.

Participatieve planning kan gedefinieerd worden als het betrekken van andere deelnemers, in de vorm van burgers (leken) of andere deelnemers bij beleids- dan wel besluitvorming (planproces). Dit planproces dient op een constructieve en open manier vorm te worden gegeven waarbij er gestreefd wordt naar een win-win situatie, vanuit het oogpunt van consensus. In de wetenschappelijke literatuur worden naast participatieve planning ook gesproken over collectieve, collaboratieve, coöperatieve en communicatieve planning. Hoewel verschillen zijn aan te wijzen, is het onderscheiden van deze verschillen voor deze studie niet van belang en wordt gewerkt vanuit de verzamelde term van participatieve planning.

Participatieve planning wordt behalve als een aantrekkelijke manier om betrokkenen te betrekken bij besluitvorming ook vaak gezien als een ‘fundamenteel’ democratisch recht. Mccaffrey et al (1995) onderscheiden 8 redenen voor het waarom van participatieve planning:

- In een democratische samenleving hebben mensen het recht op participatie dan wel inspraak in beleidsvraagstukken. Dit is ook vastgelegd in wet- en regelgeving.
- Participatieve planning voorkomt wij-zij opdeling tussen beleidsmakers enerzijds en burgers of organisaties anderzijds.
- Participatieve planning leidt tot win-win situaties, waarbij ook onderling respect ontstaat. Dit wordt ook wel de ‘pay-off’ genoemd. Dit kan in de vorm zijn van kennis maar ook in de vorm van bijvoorbeeld financiering.
- Participatieve planning geeft het gevoel van betrokkenheid en gedeelde verantwoordelijkheid. Verder vergroot participatieve planning de ‘commitment’ van de betrokken deelnemers.
- Participatieve planning kan ‘tegenwerken’ omzetten in ‘meewerken’, waardoor weerstand vanuit de samenleving vermindert, dan wel verdwijnt.

- Participatieve planning is aantrekkelijk doordat lokale, gebiedsspecifieke kennis en expertise van burgers en organisaties wordt betrokken bij de besluitvorming. Aanname is dat meer kennis leidt tot een betere besluitvorming of tot een betere onderbouwing en afweging in de besluitvorming.
- Beleid wordt meer transparant door participatie doordat betrokken deelnemers inzicht krijgen in de beweegredenen van andere deelnemers, dan wel inzicht in de beweegredenen van de initiator. Het delen van deze standpunten leidt tot wederzijds begrip en voorkomt (verdere) wantrouwen.
- Participatieve planning zet aan tot creatieve oplossingen, deze planprocessen die vaak complexe vraagstukken behelzen, vragen om creatieve en innovatieve oplossingen. Door het samenbrengen van verschillende deelnemers die samen opzoek gaan naar mogelijke oplossingen, wordt vaak een scala aan alternatieven ontwikkeld die in eerste instantie door de initiator niet mogelijk werden geacht.

Omdat het Ruimte voor de Rivier-beleid in sommige omgevingen, en daarmee voor sommige mensen, drastische gevolgen kan hebben, lijkt het wenselijk de uitwerking van dit beleid te organiseren via een of andere vorm van participatieve planvorming.

5.3 De moeilijkheden van participatieve planning

Het zal geen verbazing wekken dat het bij elkaar brengen van verschillende deelnemers (burgers en of organisaties) ook complicerend werkt. Zo werken deelnemers vanuit hun eigen achtergrond, kennen hun eigen ‘taal’ en hebben hun eigen ‘agenda’ met beleidspunten. Onderstaand staan enkele van deze complicerende factoren. Ze betreffen slechts een fractie van de variabelen die van invloed zijn op het proces van participatieve planning (denk bijvoorbeeld aan andere variabelen als ambitieniveau en het kostenplaatje):

- Het omgaan met dilemma’s, deelnemers aan het proces van participatie komen onherroepelijk in conflict met eigen wensen en de noodzaak tot samenwerking. Hoeveel geef je en hoeveel neem je vormen daarbij een constante interne strijd.
- Orde & Chaos. Binnen het proces van participatie wordt er informatie over een weer uitgewisseld. Het inschatten van deze informatie is een lastig proces, doordat het referentiekader van de verschillende deelnemers sterk van elkaar kan verschillen (denk bijvoorbeeld aan beroepsjargon) . Zo is het voor een agrariër moeilijk in te schatten wat hij met de informatie moet dat er 5 roerdompen in het gebied voorkomen.
- Ambigüiteit van termen en afspraken. Hoewel consensus binnen de deelnemers bereikt kan worden, wil dit niet zeggen dat de afspraken of termen eenduidig worden uitgelegd naar de achterban van de verschillende deelnemers. Zo kan de afspraak om beperkt in het voorjaar de weiden te maaien gemakkelijk op meerdere manieren geïnterpreteerd worden.
- Zelfreferentie (Autopoiesis) verwijst in deze naar de eigen karakteristieken van de verschillende deelnemers. Afspraken die gemaakt worden binnen het planproces worden door de verschillende deelnemers naar hun eigen identiteit

- geïnterpreteerd. Hierdoor kunnen tussen de deelnemers verschillen ontstaan, doordat de resultaten naar eigen achtergrond uitgelegd worden.
- Reactie complexiteit. Deelnemers zijn soms 'leken' binnen het planproces. Dat houdt in dat zij betrekkelijk tot geen kennis hebben van de onderwerpen die besproken worden. Zo is het moeilijk om als burger je staande te houden in een discussie omtrent fijnstof of over geluidsnormen. Dit vergt een inspanning van de deelnemers, zij moeten zich een in hun ogen sterke complexiteit eigen maken. Niet iedere deelnemer heeft hiervoor de tijd of de kunde om dit te bewerkstelligen.
 - Persoonlijke eigenschappen, zoals communicatieve vaardigheden spelen een belangrijke rol in het planproces van participatieve planning. Ook persoonlijke ervaringen als het gaat om samenwerken of het delen van informatie spelen hierbij een rol. Daarnaast speelt ook de persoonlijke agenda van de deelnemers een rol van betekenis. Dit laatste hangt samen met wat de verschillende deelnemers willen bereiken met participatie.
 - Karakteristieken van de organisatie spelen een grote rol, deze karakteristieken bepalen de vaak de insteek bij onderhandelingen binnen het planproces. Zo kan een vertegenwoordiger van Natuurmonumenten alleen 'huiswaarts keren' als hij bij de onderhandelingen goede resultaten heeft bereikt de onderhandelingen voor natuur. Deze resultaten moeten aansluiten bij de 'agenda' van de organisatie. Daarnaast speelt ook de interpretatie van de agenda van andere deelnemers een rol. Het inschatten van de motieven en de speelruimte die andere deelnemers hebben kan van invloed zijn op de eigen insteek bij het participatie proces.
 - Ook de machtsmiddelen of de machtspositie die een organisatie heeft binnen het planproces kan daarbij van invloed zijn. Hierbij valt te denken aan wet- en regelgeving of het bezit van grond.
 - Ook de maatschappelijke 'agenda' speelt binnen een participatieproces een rol van betekenis. Het idee te moeten voldoen aan maatschappelijke verwachtingen kan de uitkomst beïnvloeden.
 - Het bezit van impliciete of expliciete kennis beïnvloedt het handelen, de routines, betrokkenheid, waarden, idealen en emoties van de betrokken bij het planproces. Impliciete kennis over het voornemen van de overheid om een wijk aan te leggen kan van grote invloed zijn op hoe de agrariër die participeert in het planproces zich opstelt. Hierbij sluiten ook verwachtingen aan; verwachtingen ten aanzien van de andere deelnemers, maar ook verwachtingen ten aanzien de resultaten die behaald kunnen worden in het proces. Meer kennis is dan ook niet altijd betere kennis.

Wanneer er kritisch wordt gekeken naar de voordelen van participatieve planning enerzijds en de moeilijkheden die erbij komen kijken anderzijds, dan valt op dat de voordelen van participatieve planning in relatie lijken te staan met de moeilijkheden van participatieve planning. Zo staat het voordeel van het wegnemen van wij-zij gevoel in relatie met zelfreferentie, en beperkt het omgaan met complexiteit en informatie de mogelijkheden voor het benutten van lokale, gebiedsspecifieke kennis.

Uit het bovenstaande voorbeeld blijkt dat de voordelen van participatieve planning onherroepelijk gekenmerkt worden door beperkingen die inherent zijn aan deze voordelen. Dit betekent, dat wil men (een initiator) een participatief planningsproces tot een succes maken, men (de initiator) heel bewust moet omgaan met de grenzen van de voordelen van participatieve planning.

Hoofdstuk 6 Conclusie

Uit de literatuur over landschapsbeleving zijn een aantal boodschappen voor het Ruimte voor de Rivier-beleid af te leiden. Mensen hebben een aangeboren voorkeur voor water in het landschap. Water is mooi en interessant voor veel mensen, en waarschijnlijk draagt dat bij aan betrokkenheid bij veranderingen in waterbeheer. Wel zullen er verschillen zijn tussen mensen in de mate waarin men zich kan vinden in concrete ruimte voor de rivier ingrepen in de toekomst. Dit geldt met name als deze gekoppeld zijn aan natuurontwikkeling, wat waarschijnlijk vaak zal voorkomen. Mensen met een wild waternatuurbeeld zullen vaker enthousiast zijn over ingrepen waarbij meer ruimte voor zelfregulerende natuur ontstaat dan mensen met een functioneel natuurbeeld. Veel mensen zullen water kenmerkend voor plekken ervaren. Dit betekent niet vanzelfsprekend dat men kan verwachten dat mensen direct enthousiast worden over meer water in hun omgeving. Het kan evenzeer resulteren in weerstand tegen veranderingen die een plek anders maken dan ze nu is.

In het empirisch onderzoek tijdens deze studie stond centraal het vinden van de belangrijkste overtuigingen die een rol spelen in het beoordelen van het creëren van ruimte voor de rivieren. Daarbij dienden de Theory of Planned Behaviour, en daarvoor geëigende onderzoeksmethoden, als leidraad. De volgende overtuigingen domineren:

- Goed voor natuurontwikkeling
- Minder overstromingsgevaar
- Kost ruimte
- Kost geld
- Goed voor recreatie
- Verandering bestaande natuur
- Waterberging
- Mensen moeten opofferen of verhuizen

De meeste mensen zijn het eens met het Ruimte voor de Rivier-beleid (43%), gevolgd door een beetje mee eens (24%) en zeer mee eens (20%). Met andere woorden: het beleid mag op groot draagvlak onder de bevolking rekenen.

Dat wil niet zeggen dat het draagvlak ook hoog is onder mensen die in hun directe omgeving te maken krijgen met dit beleid. Als het beleid tot drastische gevolgen in de eigen woonomgeving leidt, dan kunnen hele andere, niet generiek vast te stellen, beoordelingskaders een rol gaan spelen. Om het beleid te concretiseren op plekken langs rivieren, lijkt participatieve planvorming daarom een raadzame strategie.

Participatieve planvorming belooft een aantal voordelen, zoals betrokkenheid, openheid en draagvlak. Te vaak wordt participatieve planvorming blindelings als oplossing gepresenteerd. Er gaan echter ook een aantal moeilijkheden gepaard met participatieve planvorming, zoals verschillen in machtsposities, toename van complexiteit en ambiguïteit van uitspraken en afspraken. Het is daarom raadzaam om de toepassing en

vormgeving van participatieve planvorming in Ruimte voor de Rivier-planvorming te problematiseren, in plaats van blind te promoten.

Literatuur

- Ajzen I. 2005. *Attitudes, personality and behavior*. Maidenhead: Open University Press
- Ajzen I & Fishbein M 1980. *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ (USA) Prentice-Hall
- Appleton J. 1975. *The experience of landscape*. London: Wiley
- Assche K van. 2004. *Signs in Time. An interpretive account of urban planning and design, the people and their histories*. Wageningen: Wageningen University
- Born RJGvd, Lenders RHJ, Groot Wtd, Huijsman E. 2001. The new biophilia: an exploration of visions of nature in Western countries. *Environmental conservation* 28:65-75
- Bourassa SC. 1991. *The aesthetics of landscape*. London, New York: Belhaven Press
- Buijs A. 2000. Natuurbeelden van de Nederlandse bevolking. *Landschap* 17:97-112
- Fisher F. 1999. Taking Citizens Seriously: Participatory Planning and 'Land Literacy' in Kerala India. In: *The revival of spatial planning*. Amsterdam: Royal academy of Arts and Science
- Jacobs MH, Berg AEvd, Langers F, Kralingen RBAS, De Vries S. 2002. Waterbeelden. Een studie naar de beelden van waternatuur onder medewerkers van Rijkswaterstaat., Alterra, Wageningen
- Kaplan R, Kaplan S. 1989. *The Experience of Nature. A Psychological Perspective*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press
- Kuijer GAHJ. 2005. *Wens & Werkelijkheid. De toevoegende waarde van interdisciplinair onderzoek voor de ruimtelijke planning in Nederland*. Wageningen: Wageningen Universiteit
- Langers F. 2002. *Waterbeelden: studie naar de beelden van water onder de Nederlandse bevolking*. Wageningen: Alterra
- Lengkeek J. 1996. On the Multiple Realities of Leisure: a Phenomenological Approach to the Otherness of Leisure. *Loisir et Société/Society and Leisure* 19:23-40
- McCaffrey DP, Faerman SR & Hart DW. 1995. The Appeal and Difficulties of Participative systems. In: *Organization Science*, Vol 6, No, 6, pp 603-627
- Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek, Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid, Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek. 2000. Overstromen. Kennis- en innovatieopgaven voor een waterrijk Nederland, Den Haag
- Sundstrom E, Bell PA, Busby PL, Asmus C. 1996. ENVIRONMENTAL PSYCHOLOGY 1989-1994. *Annu. Rev. Psychol.* 47:485-512
- Tuan Y-F. 1974. *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Ulrich RS. 1983. Aesthetic and affective response to natural environment. In *Behavior and the natural environment*, ed. I Altman, JF Wohlwill, pp. 85-125. New York: Plenum Press
- Wohlwill JF. 1976. Environmental Aesthetics: the Environment as Source of Effect. In *Human Behaviour and Environment*, ed. I Altman, JF Wohlwill, pp. 37-86. New York: Plenum
- Yang BE, Brown TJ. 1992. A cross-cultural comparison of preferences for landscape styles and landscape elements. *Environment and behavior* 24:471-507

Bijlage 1 uitkomsten elicitation studie onder studenten

Overtuigingen	V/N	Ze er mee oneens	Mee oneens	Beetje oneens	Neutraal	Beetje mee eens	Mee eens	Ze er mee eens	Totaal
Minder overstromingsgevaar	V		1	3	3	11	16	6	40
Mooie meandering/mooi gezicht	V		1	1		2			4
Ontstaan nieuwe natuur/uitbreiding van bestaande natuur	V		1	2	1	11	22	5	42
Landschapontwikkeling/behoud landschap	V				1		4		5
Het kost ruimte	N		1	1	2	6	9	1	20
Ruimtegebrek	N			1	1	4	2		8
Mensen moeten opofferen, zelf verhuizen	N		1	3	1	1	7	1	14
Lage waterstand in rivier/tast bestaande loop aan	N		1				1	1	3
Diepgang voor scheepvaart	N		1		1				2
Betere (water)ecosystemen	V					2	5	1	8
Beter transport over water/betere infrastructuur/scheepvaart	V				2	5	2		9
Meer afvoer water	V						1		1
Broeikaseffectvermindering	V						1	1	2
Zandvermindering	N						1		1
Meer plagen zoals muskusrat	N						1		1
Erosie	N						1		1
Verandering ecosysteem/bestaande natuur	N				3	4	8		15
Meer maatregelen inperken water/ingewikkeld proces	N						2		2
Waterbeheer	V					1			1
Meer opslag van water voor bijv drinkwater	V				1				1
Nieuwe vormen van recreatie/waterrecreatie	V					3	12	1	16
Eigendomsproblemen	N						1	1	2
Kostbare grond gaat verloren	N					1	1		2
Bewoning onmogelijk	N						1		1
Kosten (euro)	N			1	1	5	11	5	24
Meer vruchtbare grond	V						2		2
Mogelijkheden nieuwe landbouwsoorten	V						1		1
(Tijdelijk) Verloren gaan landbouwgrond	N					4	7	1	12
Veiligheid neemt toe/veiligheidsgevoel	V					4	5	1	10
Tegengaan van buiten oevers treden	V				1		1		2
Rustiger vaarwater voor boten	V					1			1
Minder ruimte stedelijk gebied/stedelijke functies/wonen	N					7	3	2	12
Minder risico op schade/ongevallen/overlast bij overstroming/meer controle	V				1	1	5		7
Mogelijkheid voor betere waterzuivering	V						1		1
Natuur moet wijken voor andere zaken door ruimte gebrek (uitschuiving)	N					1	1		2
Waterberging/buffer	V			1	1	3	8	2	15
Vergroot water bewustzijn	V						1	1	2
Twijfels bij veiligheid/angst/gebrek controle	N			1		1	1	1	4
Land kan efficiënter en met meer functies gebruikt worden	V						1		1
Verlies bestaande natuur	N					1			1
Vernietiging bestaande infrastructuur en kapitaal	N					2			2
Minder harde stroming	V					1			1
Minder transport sedimenten	V					1			1
Meer transport over het water	N				1	1			2
Werkgelegenheid	V					1			1
Krimp bedrijfs grootte	N					1			1
Aantasting bestaand landschap/vergezichten/loop	N			1	1	2	3		7
Weerstand lokale bevolking	N					1			1
Ontkenning van het werkelijke probleem, de menselijke invloed	N							1	1
Verlies van waterdynamiek	N					1			1
Veel graafwerk	N					1			1
Duurzame ingreep	V						1		1
Nieuwe gebieden zijn niet groot genoeg voor grote overstroming	N						1		1
Bij droog weer smerig en zinloos	N						1		1

Beoordeling	Zeer mee oneens	Mee oneens	Een beetje mee oneens	Neutraal	Een beetje me eens	Mee eens	Zeer mee oneens	Totaal
Frequentie	0	1	4	6	18	35	8	72

Bijlage 2: uitkomsten elicitation studie onder controlegroep

Overtuigingen Voordelen	Fr.	-3	-2	-1	0	1	2	3
Minder kans op overstromingen	17	2	1		3	3	3	5
Goed voor flora en fauna. Natuurgebieden krijgen meer kans	16		1		1	4	4	6
Meer recreatie (ruimte)	10		1			1	3	5
Grotere waterberging	7				1		2	4
Veiligheid	4							4
Minder wateroverlast (voor omwonenden.)	3							3
Meer (vracht)verkeer op het water	3				1		1	1
Tegenhouden hoog water.	2	1			1			
De dijken worden minder zwaar belast.	2					1	1	
Mooi uiterlijk	2						1	1
Combinatie functies	2				1			1
Goed voor werkgelegenheid	2							2
Grotere waterafvoer	2					1		1
Misschien is hierdoor de waterstand in totaliteit iets lager.	1							1
Weinig voordelen. Misschien alleen wat recreatie betreft.	1					1		
Flexibel waterpeil	1							1
Inkomsten voor boeren	1					1		
Nadenken mensen meervoudig ruimtegebruik	1					1		
Meer drinkwatervoorziening	1							1
Economisch voordeel	1							1
Mogelijkheid stedebouw	1							1
Verdunning vervuild water	1						1	
Afwisseling/ diversiteit natuur	1							1
Ruimte voor grazende koeien	1				1			
Beleving van krachtenspel rivier	1							1

Overtuigingen Nadelen	Fr.	-3	-2	-1	0	1	2	3
Inleveren landbouwgrond	10	1					4	5
Minder natuur(gebieden in de uiterwaarden.)	4	1			1	1	1	
Geen mogelijkheid voor woningbouw	4				1		2	1
Mensen zullen moeten verhuizen.	3				1			2
Hoge kosten aanleg.	3		1				1	1
De uiterwaarden komen onder druk te staan.	3					1		2
Landschap gaat er anders uitzien.	2						1	1
Dijken moeten verlegd worden	2							2
Problemen met scheepvaart	2						1	1
Water komt dichterbij huizen	2						1	1
Grondwaterpeil stijgt/ kwel	2							2
Alles blijft vochtiger.	1				1			
Andere werkgelegenheid.	1							1
Dorpen langs rivieren die mogelijk verdwijnen.	1		1					
Recreatie gezien voldoende	1					1		
Functies komen te vervallen	1					1		
Economisch niet rendabel	1							1
Bebouwing moet verplaatst worden	1				1			
Begroeiing moet verdwijnen	1				1			
Verval van dijken	1							1
Meer water is gevaarlijk voor kinderen	1					1		
Veel weerstand van bewoners en boeren	1							1
Onzekerheid landeigenaren	1					1		
Stimuleert niet tot bedenken van innovatieve oplossingen	1					1		
Moeilijk beheer	1						1	
Lage gebieden krijgen overlast	1						1	
Verdwijnen recreatiemogelijkheden	1						1	
Onvoorspelbaar	1						1	
Neemt veel ruimte in beslag	1							1
Cultuurhistorische bebouwing gaat verloren	1							1
Meer eenvormigheid	1							1
Minder ruimte voor vee	1				1			
Achteruitgang weidevogels	1							1
Meer water is meer problemen	1						1	
Mensen in de stad voelen zich niet betrokken	1					1		

Overall meningen							
Waardering	-3	-2	-1	0	1	2	3
Aantal	2	1	0	5	6	8	12